

DOSYA

MELA MUSTAFA BARZANİ VE SSCB-KÜRT İLİŞKİLERİ

DOSYA EDITÖRÜ: FIRAT SÖZERİ

Ideolojik yönelimleri, politik programları birbirinden farklı olsa da günümüze değin Kürt liderlerin bölgesel bir güç olan Rusya'nın desteğini almak, olmadı hasım güçlerin yanında yer almamasını sağlayarak tarafsız kılmak adına güçleri ölçüsünde yoğun bir çaba içinde olduğu bilinmektedir (bkz. Abdurrezak Bedirxhan, Abdusselam Barzani, Qazi Muhammed, Mella Mustafa Barzani vb.). Günümüzde de Kürtlerin etkinlik alanlarında söz sahibi devletlerden biri olması hasebiyle benzer bir arayışın gündemde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Rusya'nın gelecekte de Kürt siyasi liderlerin ajandalarında yer bulacak aktörlerden biri olacağını söyleyebiliriz.

İnişli çıkışlı olsa da, Kürt-Rus ilişkileri gerek jeopolitik nedenlerden gerekse de Rusya ve Sovyetler Birliği'nin uluslararası arenada belirleyici konumdaki ülkeler arasında yer alması sebebiyle süreklilik arz etmiştir. Buna mukabil, Kürt-Rus ilişkilerine dair çalışmaların toplamına bakıldığında iki kusur dikkat çekmektedir. İlkin, bu çalışmaların önemli bir kısmı SSCB'de yaşayan Kürt aydınlarının hatıratından oluşan ve sübjektif yanı ağır basan metinlerden oluşmaktadır. İkinci olarak da, bu çalışmaların epey bir kısmı Kızıl Kürdistan ve Mehabad üzerine yazılmış ideolojik ve politik

hassasiyetleri ağır basan metinlerdir. Söz konusu çalışmalarla ilgili altını çizmekte fayda olduğunu düşündüğüm bir başka konu ise dosya kapsamındaki yazılarda sıkça geçen "Stalin sonrası dönem" vurgusudur. Bu dönemde bölgede bulunan yerli ve politik mülteci Kürtlerin durumlarındaki değişim Stalin ile aralarındaki özel bir dostluk ya da düşmanlıktan kaynaklanmamaktadır. Stalin sonrası dönemi, Sovyetler Birliği'nin yeni iç ve dış politikasıyla ilgili olarak değerlendirmenin daha doğru bir yaklaşım olacağı kanaatindeyim.

Kürt-Rus ilişkilerini özellikle Mela Mustafa Barzani bağlamında ele almaya çalıştığımız bu dosya mevcut literatürle kıyaslandığında kapsamlı bir içeriğe sahip olsa da ancak konuya giriş niteliğinde bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Dosya kapsamında "RUSKURD" Bilimsel Projesi Koordinatörü Etienne Peyrat, 1940-80 arası süreçte Sovyetlerin Kürtlere yönelik dış politikasını, Sovyetlerdeki Kürt entelijensiyasının etkinliklerini ve SSCB dışındaki Kürt aktivistleriyle ilişkilerini ele alıyor. SSCB'nin siyasal yapısı ve tarihsel gelişimi çerçevesinde Kürt aktivizminin önemli merhalelerine değiniyor. Nikolay Lisenkov ise RGASPI'de (Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi) bulunan Mela Mustafa'yla ilgili dokümanların bir tasnifini

yaparak belgelerin tarihsel arka planı üzerine duruyor.

Ziya Avcı, Mistefa Noşîrwan'ın Hikûmeta Kurdistanê adlı kitabından Mela Mustafa'nın Mehabad Kürt Cumhuriyeti temsilcileri tarafından karşılanması; bunun Mehabad Cumhuriyeti'nin yayın organı olan Rojnameya Kurdistanê'ye yansımaları ve ilk dönem faaliyetlerini ele alan bölümünü Kürtçe'nin Soranî lehcesinden Kurmancî lehçesine çevirerek çalışmamıza katkıda bulundu. Angelika Pobedonostseva Kaya, SSCB- Mela Mustafa ilişkilerinin nedenleri ve sonuçları üzerinde durarak bu ilişki "ölü doğmaya mahkum bir ittifak mıydı?" sorusuna yanıt aramaktadır. Ayrıca Mela Mustafa'nın siyasal ve diplomatik faaliyetlerinin bugüne yansımalarına değinmektedir. Seîd Veroj ise Mela Mustafa Barzani'nin kapsamlı bir biyografisini kaleme alarak diğer metinlerin değerlendirmesini daha anlaşılır kılacak bir katkıda bulundu. Son olarak, tarafımda kaleme alınan makalede ise Mela Mustafa'nın Sovyet idarecilere hitaben yazdığı mektuplar, Sovyet idarecilerinin kendi aralarındaki yazışmalar, gazete kupürleri ve raporlar ışığında Mela Mustafa SSCB ilişkileri incelenmiştir.

1940'LARDAN 1980'LERE KÜRTLERE YÖNELİK SOVYET DIŞ POLİTİKASI VE SOVYET KÜRT AKTİVİZMİ

ETIENNE FORESTIER-PEYRAT

İNGİLİZCEDEN ÇEVİRİ: MENAF EYDİ

2019'da Rus-Kürt ilişkilerinden bahsetmek doğrudan doğruya Ortadoğu'daki askeri ve jeopolitik çatışmayı akla getirmektedir.¹ Ancak bu, söz konusu ilişkileri uzun vadeli bir perspektiften değerlendiren yaklaşımlardan sadece bir tanesidir. Bu yaklaşımın izleri, Rusya'nın Ortadoğu'ya yönelik politikalarının tarihsel gelene-

ğinde ve Sovyetlerin iki savaş arası dönemde bölgedeki "etki arayışı" çabalarında da görülmektedir.² Ruslar açısından Kürt sorunu Çarlık Dönemi'nin sonunda ortaya çıkmış ve Şeyh Said isyanı ile tekrar gündeme gelmiş olmasına rağmen, II. Dünya Savaşı bu ilişkinin en son aşamasının başlangıcı olarak tezahür etmektedir: Sovyetlerin Ağustos 1941'de Kuzey

İran'ı işgali, Mahabad'daki Kürt Cumhuriyeti'ne desteği ve Türkiye, İran ve Haziran 1958'e kadar Irak'ta gerçekleşen Soğuk Savaş çatışmaları ise Sovyet-Kürt ilişkilerinin arka planını oluşturmaktadır.³

Öte yandan, başka bir tarihyazımı, ulusal azınlık olarak Rus İmparatorluğu'nda ve Sovyetler Birliği sınırları içinde

bulunan Kürtler arası ilişkilerin tasvirine odaklanmıştır.⁴ Bu tarih, diğer azınlıkların, bilhassa 1930-40 arasında baskı ve zorla yerinden edilen toplulukların tarihiyle de ilişkilendirilebilir.⁵ Konuya dair çağdaş tarihyazımının amaçlarından biri de, Rusya'nın Ortadoğu ile ilişkisindeki bazı "temel faktörleri" anlamak için Kürt-Sovyet ilişkilerindeki bağımlılığı jeopolitik ve yerel çalışmalar ile berrak bir şekilde birleştirmeye çalışmaktır.⁶

Sovyetler Birliği tarihçileri, Sovyetlerin, özellikle de komünist rejimin başlangıç evresinde, ulusal azınlıklara yönelik politikalarında hem yerel hem

de uluslararası etki yaratmaya yönelik bir yönelim içinde bulunduğunu uzun zamandır vurgulamaktadır. Terry Martin, ünlü "Priedment İlkesi" ile ulusların stratejik kullanımının, Orta Avrupa'daki sınır değişimleri ve bölgesel genişleme için olduğunu varsayıyordu ve Teline Ter Minassian da azınlık aktivistlerinin Yakın Doğu'da komünizmin ayrılıkçı ajanları olduğunu düşünüyordu.⁷ Ortadoğu'daki Kürt meselesinin tarihi, aynı zamanda Kürtlere karşı devlet politikalarındaki yerel ve uluslararası faktörlerin yakın etkileşimini de vurgulamaktadır. Kürtlerin Suriye, Türkiye, Irak ve İran'da var oluşu bölgesel diplomasi çalışmaları ile

bölgedeki Kürt topluluklarının gelişimi arasında bir diyalog kanalı açmıştır.⁸

Bu, söz konusu iki analiz çizgisi arasında karşılıklı hiçbir etkinin var olmadığını iddia etmek anlamına gelmez, zira herhangi biri Sovyet-Kürt ilişkilerinin iki yönü arasındaki potansiyel ve fiili karşılıklı bağımlılığa dair referanslar bulabilir.⁹ Kürtlerin sürgün edilmesi ve baskıya maruz bırakılması üzerine yapılan bir çalışma, 1937 ve 1944'te Kürtlerin Kafkaslardan zorla yerinden edilmesi kararı verilirken, kaçınılmaz olarak Türkiye ve İran ile olan ilişkilerin olası rolünden de söz edecektir. Sonunda, Perestroy-

ka da yalnızca SSCB içinde hak mücadelesi yapmakla kalmayıp, özellikle 1986-88 arasında Saddam Hüseyin rejiminin aşırı şiddet içeren Enfal Hareketi nedeniyle, Irak ve Türkiye Kürtlerini de destekleyen bir Kürt aktivizm dönemine denk düşer.¹⁰

Bu çalışmanın amacı, uluslararası ve yerel ölçekteki olayları birleştirerek Sovyet- Kürt ilişkileri tartışmalarını geliştirmenin yollarına dair bir tartışma yürütmektir. Temelde ise, “Sovyet Kürt aktivizmi” konusu etrafında bunu gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu ifade basitçe Sovyetler Birliği’nde yaşayan Kürtlerin entelektüel, sosyal ve politik hareketliliğine

atıfta bulunmuyor. Bu hareket, Sovyet devletine, partiye ve sosyal organizasyonlara gömülü bir birleşimle ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yapısı “Kürt aktivizmine” melez bir kimlik vermiş ve Sovyet rejimiyle uyumlu kılmıştır.¹¹ Bu bağlamda iki temel hipotezimiz var; ilki Soğuk Savaş’la birlikte, SSCB’de Kürtlerin haklarını desteklemenin ötesinde, Kürt meselesinin uluslararası boyutuyla daha fazla ilgilenen ikinci nesil bir Sovyet Kürt hareketinin ortaya çıktığı; ikincisi de, bu aktivistler, temsil ettikleri sayısız Sovyet kurumu yoluyla Sovyetlerin Kürtlere yönelik uluslararası politikalarına birçok yönden dahil oldular.

Propaganda, toplumsal etkinlikler, uluslararası dayanışma ve oryantalizm gibi alanlarda Sovyet kurumlarının çokluğu, Sovyet Kürtlerinin yerel ve uluslararası faaliyetlerinin artan karşılıklı etkileşimine katkıda bulunan, iç içe geçmiş aktivizm için bir tür “yapısal fırsat” yarattı.¹²

1945 SONRASI KÜRT POLİTİK SÜRGÜNLERİ VE ETKİLERİ

II. Dünya Savaşı’nın sonunda Sovyetlerin İran’da yer edinme çabalarının çöküşü, 1946’dan sonra büyük bir siyasi mülteci nüfusuna neden oldu. Sayısal bir ifadeyle en büyük grubu, 6000 kişi ile Kasım 1945 - Aralık 1946 Azerbaycan Halk Hükümeti’nde yer alan Azerbaycan Demokrat Parti militanları ve akrabaları oluşturuyordu. Bu göçe paralel olarak Mahabad Cumhuriyeti’nin yıkılışı da ek bir mülteci nüfusuna yol açtı ve sayı Mart 1947’de eski Cum-

hurbaşkanı Qazi Muhammed’in idamıyla daha da arttı. Kürt aktivistleri daha ziyade eski Mahabad Cumhuriyeti partizanlarından oluşmakla birlikte, iki hareket arasındaki yakın ilişkiden dolayı Azerbaycan Halk Hükümeti’nin eski destekçileri arasında da varlardı.¹³

Sovyetler Birliği’ndeki Kürt siyasi sürgünleri kendileriyle aynı zamanda gelen diğer gruplar (örneğin Yunanlar) gibi Sovyet güvenlik birimlerince yoğun gözetim altında tutuldular.¹⁴ Bu gözetim, bir yandan, sürgünlerin Sovyet nüfusuyla olan etkileşimlerini sınırlandırdı. Diğer yandan da sürgünlere sunulan resmi destek, Sovyet siyasi liderliğinin ihtiyaçlarına göre ayarlanmış siyasi ve askeri bir eğitimin bir parçasıydı.¹⁵

Bu projenin temel aktörü, birkaç yüz takipçisiyle birlikte 1947’nin başlarında Kuzey İran’dan kaçan ve Sovyetler’de kendine bir sığınak bulan Mustafa Barzani’ydi.¹⁶ O ve arkadaşları, Sovyetler tarafından ivedilikle Orta Asya’ya sürüldüler; kısıtlı bir siyasi özgürlüğe sahiptiler. Sovyet polisi grubun hareketlerini yakından takip etti ve nihayetinde grubu dağıtarak üyelerini Özbekistan kolhozlarına gönderdi.¹⁷ Ancak Stalin’in ölümünden sonra, Mustafa Barzani’ye, Kürtlerin yaşadığı bazı Sovyet bölgelerine seyahat izni verildi. Bu yabancı gözlemciler ve güvenlik birimleri arasında spekülasyonlara yol açtı.¹⁸ Yurt içindeki hiçbir medya kuruluşu bu geziyi yansıtmasa da, Ermenistan’daki Kürt aktivistlerin hatıratı Cumhuriyet’te Kürtlere karşı oluşan ilk farkındalıklara tanıklık ediyordu.

Ancak Barzani, Kürt çıkar-

larını temsil eden tek mülteci değildi. Rakipleri arasında en göze çarpanı, sürgündeki Azerbaycan Demokrat Partisi'nin politikalarında önemli bir figür olan ve özellikle farklı bir aktivist kanadını temsil eden Qazi Muhammed'in kuzeni Rahim Qazi (doğum 1926) idi. Kendisi 1950'lerin başında savunduğu "İran'da Kürt Özgürlük Hareketi"¹⁹ tarihi üzerine olan teze Sovyet standartlarına daha yakın olduğunu gösterdi. Qazi başlangıçta (1946'da) askeri eğitim almak için Bakü'ye gönderilen küçük bir askeri birimin içindeydi. Daha sonra SSCB'de kalmaya karar verdi. 1947'den 1953'e kadar Azerbaycan Halk Hükümeti'nin Kürt kanadının liderliğini ve *Kürdistan*²⁰ adlı derginin editörlüğünü yaptı. Çok geçmeden Barzani'yle arasında politik meşruiyet için bir çekişme çıktı. Azerbaycan parti liderleri ile yakın ilişkisi, Azeri-

ce ve Rusçayı akıcı konuşması gibi faktörler Qazi'yi Sovyet kültürel ve entelektüel yaşamına daha fazla entegre etti ve bu birçok Sovyet vatandaşıyla güçlü kişisel bağlantılar geliştirmesine olanak sağladı.²¹

SOVYET KÜRT AKTİVİZMİNİN MÜPHEM CANLANIŞI

Bu siyasi sürgünler, 1950'lerdeki birçok Sovyet cumhuriyetinde ve Moskova'da Kürt kurumlarına resmi desteğin yeniden sağlanmasıyla aynı zamana denk geldi. Stalin'in ölümünden sonra, Kürtlerin 1930'ların sonlarından önce sahip oldukları bazı kurumları yeniden kurmak için ilk girişimlerde bulunuldu.²² En sembolik olarak, Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi 17 Eylül 1954'te Kürtlerin üç yerel kurumunun yeniden kurulması kararını

aldı: *Riya Taze* gazetesi, Ermeni Pedogoji Enstitüsü'nde bir bölüm ve Ermeni Radyosu'nda²³ özel yayınlar. Haftada 15 dakikalık üç yayınlı sınırlı olmasına rağmen, bu radyo yayınları Sovyet yetkililerin Soğuk Savaş Dönemi'nde hem Orta Avrupa hem de Ortadoğu'da radyo propagandalarının rolüne daha fazla dikkat ettiği bir bağlamda özellikle önemliydi.²⁴ Eylül 1954'te alınan kararda bu yayınların içeriğinin yalnızca "yerel dinleyicilere" yönelik olduğu kararlaştırılmış olmakla birlikte, programın dinleyicileri kısa süre sonra Sovyet Ermenistan'daki küçük Kürt topluluğunun ötesine geçti.²⁵

Bu durum, esasında yayının dinlenebileceği Türkiye'nin doğusu, Kuzey Irak ve Suriye Cezire'sinin fiziki yakınlığından kaynaklanıyordu. Ancak bu yeni bir aktivist neslin ortaya çıkmasıyla da yakından ilgili-

di. Her ne kadar Ermeni Radyosu Kürt Departmanı başta, birinci nesil Sovyet Kürt aydınları kuşağından biri olan Cesi-me Celil (1908-1997) tarafından yönetilse de, Celil'in kızları ve oğulları davayı takip ettiler ve "Celil Ailesi"ni, Sovyet Ermenistanı'ndaki Kürt kültürel hareketinin temel parçası yaptılar. Aile başta Orta Asya'ya sürülenler olmak üzere SSCB'deki Kürtlerle temasları yoğunlaştırdı.²⁶

Ancak SSCB'deki Kürt kurumlarının dirilişi, Doğu ve "Üçüncü Dünya"²⁷ olarak ad-

landırılan bölgeyi etkilemek amacıyla olan yeni Sovyet politikalarına sıkıca bağlıydı. CENTO ittifakına katılan Ortadoğu ülkeleri başlangıçta Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir tutum içindeyken, Temmuz 1958'de Irak'taki monarşist rejimin çöküşü kısa süre sonra ilişkilerin yumuşamasına neden oldu. Barzani, Sovyetlerin yoğun olarak desteklediği rejimin güçlü figürü olan Kasım ile yeni bir koalisyonun resmi parçası olarak Irak'a döndü.²⁸ Bu yakınlaşma Sovyetler Birli-

ği'ndeki Kürtler ile yurtdışındakiler arasında bir dizi yeni fırsat yaratmış oldu. Ana kanal ise 1958'den sonra Irak'tan gelen ve çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu öğrencilerle bağlantılıydı. Irak Eğitim Bakanlığı, Kürt öğrencileri, özellikle Kürtlere yönelik öğrenim kurumlarının bulunduğu Erivan'a gönderme imkanı üzerinde durdu.²⁹

Ne var ki, devrim, 1960'lardan itibaren Sovyetlerin Kürtlere destek vermesinin önündeki en büyük engelin de temelini attı. Sovyetler Ortadoğu'daki

Komeley Xwêndikaranî Kurd le Ewropa, yılbaşı kutlama kartı.

Erivan Radyosu'nun kartı.

yönetimlerle diplomatik ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek istiyordu. Baştan beri Kasım Rejimi bölgedeki önemli bir müttefik olarak algılandı ve yeni Irak yönetimini rahatsız etmemek için Kürtlere yönelik politikalar dengelendi. Amaçlanan ılımlılık Arapça ve Kürtçe radyo yayıncılığı aracılığıyla açıkça gösterildi.³⁰ Radyonun yerel meselelere odaklanan dar bakış açısı Kürt militanlarından gelen mektuplarda eleştirildi; lakin Moskova Radyosu ve diğer cumhuriyet radyolarında geniş Kürtçe programlar yapılması talepleri karşılanmadı.³¹

1963 KRİZİNDE DİPLOMASİ VE KÜRT HAREKETİ

Sovyet-İrak resmi ilişkilerinin önceliği nedeniyle, Sovyetlerin uluslararası politikalarını ve Kürt hareketiyle olan ilişkisini ancak Sovyet-İrak

ilişkisindeki keskin dönüşümler değiştirebilirdi. 1963 yılında böyle bir dönüşüm oldu, dünya tarihinde önemli bir yeri olmasa da, Baasçıların Şubat ayında Kasım Rejimi'ni devirmeleriyle, Ortadoğu'da köklü bir değişim yaşandı.³² Arap ülkeleri arasında yeni bir federal birlik kurulması için Nasır ile görüşmeler başladı. Bundan kısa süre sonra komünistler ve Kürtler üzerinde kitlesel bir baskı uygulanmaya başladı.³³ Eylül 1961'den bu yana Barzani güçleri ve Irak rejimi arasında çatışmalar yaşanırken 1963 ilkbaharında Sovyet gazeteleri ilk defa Irak'taki Kürt mücadelesini doğrudan ele aldılar.

Komünist bloğun büyük şehirlerinde Kürt öğrencilerin katılımıyla yerel makamlarca gösteriler ve toplantılar düzenlendi. Prag ve Doğu Berlin'de, 1963 yılının Şubat ayında protesto eylemleri düzenlendi ve resmi bildiriler yayınlandı.³⁴

Blok genelinde resmi gazeteler ve kurumlar Iraklı Kürtlerin mücadelelerini desteklediklerini ve sürgünlerle ilgilenildiğini belirtirler.³⁵ Daha sonra Sovyetler Birliği Irak'ın Birleşmiş Milletler'de kınanması için Moğolistan aracılığıyla uluslararası bir girişime destek oldu. Sovyet diplomasisi, Kürtlere baskı yapmakla suçlanan CEN-TO üyesi Türkiye ve İran üzerindeki baskısını arttırdı.³⁶

1963 yılına Sovyet-İrak ilişkilerinin gelişiminde temel bir dönüm noktası olarak yaklaşılrken, o yıl aynı zamanda insani değerlere bağlılıklarını ifade etme fırsatı yakalayan genç nesil Sovyet Kürtlerinin de dönüm noktasıdır. 12 Temmuz 1963'te Kafkasyalı Kürt öğrenciler, Gürcistan Merkez Komitesi'ne ve partinin "Trans Kafkasya" bürosuna Iraklı Kürtleri desteklemek için Tiflis'te açık gösteriler düzenleme hakkı isteyen bir dilekçe gönderdiler. Irak'taki

olaylar, komşu Ermenistan'da cumhuriyetteki genç Kürtleri bir araya getirebilecek bir Kürt Öğrenci Konseyi fikrini doğurdu. Kurulan bu konsey 1970'lerin başına kadar Komünist Gençlik Örgütlerinden de (KOMSOMOL) destek aldı.³⁷

Jenerasyon faktörü bu hareket için oldukça önemliydi, zira anılar, o dönem yaşlı Kürt entelektüellerinin harekete katılmakta isteksiz olduklarını yansıtıyor. Öte yandan, Kürt öğrenciler ve KOMSOMOL arasındaki resmi ve gayriresmi bağlantılar devlet desteği ihtimalini de ortaya çıkardı. 1970'lerde, Gürcistan'da Kürt gençler arasında Tiflis'teki Kürtlerin eğitim, eşitlik ve istihdamı gibi yerel problemlerle ulusal ve uluslararası bir konsey kuruldu. Konseyin resmi raporlarında öncelikli olmamakla birlikte, konseyin ileri gelenlerinden Kerem Anqosi'nin mektuplarında sıklıkla değinilmiş olmasından uluslararası mevzuların da konsey için önemli olduğu anlaşıyor.³⁸

Bu açıdan baktığımızda, 1963 olayları SSCB ve Kürt Hareketi ilişkilerinde bir belirsizlik ortaya çıkarmıştır: Sovyetlerin Irak rejimine desteği yıllar içinde büyümüş ve Baas'ın 1963'te farklı bir gündemle iktidara gelmesinden sonra da çok güçlenmiş olmakla birlikte, SSCB, kendisi için pek çok sayıda ikilem ve çelişkiye yol açan Kürtler ve Irak Komünist Partisi meselelerinden de bütünüyle vazgeçmedi. Türkiye ve İran'daki Kürtlerin durumu ise Sovyet Afro-Asya Dayanışma Komitesi gibi paralel örgütler tarafından geliştirilen perde arkası diplomasi meseleleriydi.³⁹

'KIZIL KÜRDİSTAN': YEREL VE ULUSLARARASI YANKILAR

Kürtlere bu kuvvetli resmi destek 1963'ün jeopolitiğiyle ilgili kısa-vadeli bir vaka olmakla birlikte, Sovyet Kürtlerinin Ortadoğu ve Irak'taki Kürtlerin durumuna ilişkin farkındalığını kesinlikle artırır. Bu yalnızca Ortadoğu Kürtleriyle ilgili bir dayanışma değildi, aynı zamanda Sovyetler Birliği'ndeki Kürtlerin taleplerini de etkileyebilirdi. Ortadoğu'daki Kürtlerin durumu gerçekten de dünyada Kürtlere karşı yapılan tarihsel adaletsizlik hakkındaki genel tartışmayı güçlendirmek için kullanıldı. Bu küresel-yerel bağ Kürt aktivistlerin Sovyet makamlarına gönderdiği mektupları 1960'larda Birlik'teki azınlıklar tarafından gönderilen mektuplardan farklılaştırdı.⁴⁰

Kürtler ulusal ve uluslararası argümanlarla Kürtler için bölgesel özerkliğin yeniden inşası fikrini birleştirdiler. Bu, Kürt aktivistlerin 1920'lerin ilk Sovyet deneyimine ilgi duymaya yönelmesine neden oldu. Bazıları 1930'lara kadar, aslında bir kasaba olan Laçin bölgesinde var olan "Kürt Özerk Bölgesi"nin arşiv ve gazete delillerini aradılar.⁴¹ Mehmed Babayev gibi kimi aktivistler, bu özerk bölgenin yeniden inşası için 1961'in başlarında lobi faaliyetleri yapmak için Moskova'ya gitti.⁴² Ancak bu iddia, özellikle Hruşçov'un çözülmesine neden olan Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki bölgesel ve tarihsel meselelerden kaynaklanan gizli düşmanlık gibi çok çeşitli çıkarlarla çatışmaktaydı.⁴³ 1963'ün başlarında, Ermenistan'da yaşayan

bir grup Kürt, Azerbaycan'da yeniden özerk bir bölgenin yaratılmasını talep ederek Azerbaycan yönetiminde tedirginlik yarattılar.⁴⁴ Aynı zamanda bu aktivistler Sovyetlerdeki azınlıklara yönelik kazanımları onaylama ve 1930-1940 arasındaki kitlesel sürgünlerde yapılan yanlışlıkların düzeltilmesi talebi arasında bir denge sağlamak zorundaydılar.⁴⁵

Sovyet Kürtlerinin ve Sovyet politikalarının Ortadoğu'ya yönelik talepleri arasında da benzer bir "özerklik" isteği vardı. Mart 1970'de, Baas yönetimiyle Barzani arasında Sovyet diplomasinin açık desteğiyle bir anlaşma imzalandı.⁴⁶ Anlaşma başta Sovyet kurumlarıyla olmak üzere uluslararası ilişkileri geliştirmek üzere bir Kürt Akademisi gibi kurumların kurulmasını sağladı. Resmi Sovyet direktifleri, gelecekteki kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde Irak'taki çok uluslu yapının dikkate alınmasını salık veriyordu.⁴⁷ Her iki taraf da, Irak'ın azınlık hakları için Sovyet ulusal özerklik politikalarını benimsediğini resmi ve özel açıklamalarında beyan ediyorlardı.⁴⁸

Sonuç olarak Sovyet Kürtlerinin yaşadığı ve düşlediği alanlar artıp yeni boyutlarla ulaştı. Çünkü Ortadoğu ve Avrupa'daki Kürt diasporasıyla temaslar mümkün hale geldi. Sovyetlerdeki yerinden edilme vakaları, Kürt meselesine ilişkin özel bölgesel çözümler üretme fikrine katkıda bulundu. 1972'de Jambıl (Taraz- Kazakistan) bölgesinden gönderilen bir mektup bu çözümü doğruluyordu. Aileleri Stalin döneminde sürgün edilenlerce gönderilen mektup, ilk olarak Lenin döneminde yaşa-

nan özerklik deneyiminden söz ediyordu. Ancak tüm bunlara rağmen Sovyetler Birliği, Irak Hükümetiyle geliştirdiği ittifaklarla Iraklı Kürtlerin kurtuluş mücadelesine de sırtını dönüyordu. Yeniden alevlenen silahlı çatışmalar döneminde de Kürtler İran ve İsrail'den destek alırken Sovyetler Birliği Irak hükümetini desteklediler.⁴⁹

PERESTROYKA'NIN BULANIK SINIRLARINDA ULUSAL VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Şimdiye kadarki araştırmalarının odağı olmamasına rağmen, bu kısa çalışmada Perestroyka Dönemi'nin de ele alınmasında yarar olduğunu düşünmekteyim. 1980'lerde yeni nesil radikal Kürt hareketleri –özellikle de PKK- güçlü bir sol yönelime sahipti ve sıklıkla komünizme hem ideolojik hem de politik atıflarda bulunurlardı.⁵⁰ 1980'lerde Andropov'un iktidara gelmesinden sonra, PKK'ye yapılan yardımlar dışında bu hareketlere çok az resmi destek sağlandı.⁵¹ SBKP yeni genel sekreteri, Aralık 1982'de bir konuşmasında yurt dışında kardeşleri olan diğer Sovyet halklarıyla birlikte Kürtlerden de söz ettiğinde, Sovyet Kürtleri Andropov'un Kürtlerin iddiala-

rını yeterince desteklemediğini ve Ortadoğu Kürtleri için açıkça bağımsızlık istenmediğini düşündüler.⁵²

Perestroyka'nın rahat politik atmosferi, Sovyet Kürt aktivistlerinin yurtdışında Kürt sorununa daha fazla dikkat çekmelerini sağladı. Ermeni Oryantalizm Enstitüsü'nün Kürdoloji Bölümü Başkanı Şakro Mgoi Kürt militanlığının ilerici doğasını vurgularken bazı Sovyet politika belirleyicilerin Kürtlere ilişkin gösterdikleri sınırlı ilgi ve önyargılarını kınıyordu.⁵³ Bu kaçınılmaz uyanış, 1980'lerin sonunda Kürt eylemcilerinin uluslararası ve yerel olaylar arasındaki ilişkiyi açıkça görmesini sağladı.

Yurtdışında, Saddam Hüseyin Iraklı Kürtlere karşı bir imha operasyonuna girişmişken silahlı çatışmalar Doğu Anadolu'nun rutin bir gerçeği haline geldi. Eşzamanlı olarak Dağlık Karabağ çevresinde Ermeni ve Azeriler arasındaki gerilimler, her iki cumhuriyette de Kürtlere yönelik şiddet eylemlerine neden oldu. Bu kesinlikle bir iç mesele olsa da Birlik genelinde hız kazanan bağımsızlık hareketleri nedeniyle Sovyetlerde meseleye ilişkin uluslararası müdahale endişesi doğurmuştu.⁵⁴ Bu, 1989-1990 yıllarında Sovyet Kürt aktivistlerinin ilerici iç ve dış iddialarını birleş-

tirmelerini sağladı. Bu iddialar, Kürt kökenli yabancı eylemciler ile doğrudan temas kurma becerileri sayesinde desteklendi. Bu, özellikle bir dizi yabancı Kürt militan ve aydının katıldığı Temmuz 1990'daki Sovyet Kürtlerinin durumuna ilişkin konferansta açıkça gösterildi.⁵⁵ Eş zamanlı olarak, Ortadoğu'daki Kürtlere kayıtsızlıklarını eleştirmek için Sovyet makamlarına çok sayıda mektup gönderildi.

SONUÇ

Bu kısa makalenin amacı, Rusya'daki (ve Sovyetler Birliği) Kürtlerin yerel tarihleriyle Kürtlerin uluslararası durumuna dair yaklaşımları birleştirmektir. Sınır ötesi bağlantılar ve emperyalizm sonrası miras nedeniyle bu ikisi arasındaki sınırlar 19. yüzyıldan bu yana hiçbir zaman kesin olmadı ve hem ulusal hem de uluslararası bu meseleye dair özgül Rus ve Sovyet yaklaşımlarına katkıda bulundu. Tersine, gelişmekte olan Kürt aktivist hareketi uluslararası gelişmeleri iddialarına destek sağlayabilecek biçimde yakından takip etti, ancak etkili bir şekilde talep edilebilecek olanın kapsamını da sınırladı.

DOÇ. SCIENCES PO LILLE,
“RUSKURD” BİLİMSEL PROJESİ
KOORDİNATÖRÜ

<https://ruskurd.hypotheses.org/>

DİPNOTLAR

- 1 Michael Reynolds, “Vladimir Putin, Godfather of Kurdistan?”, *The National Interest*, 1 Mart 2016 ; Igor Delanoë, “Les Kurdes, un relais d'influence russe au Moyen-Orient ?”, *Russie.NEI.Visions*, 85, 2015.
- 2 Walter Z. Laqueur, *The Soviet Union and the Middle East* (London: Routledge & Kegan Paul, 1959); Oles M. Smolansky, Bettie M. Smolansky, *The USSR*

and Iraq. *The Soviet Quest for Influence* (Durham-London: Duke University Press, 1991).

- 3 Abbas Vali, *Kurds and the State in Iran: The Making of Kurdish Identity* (London-N.Y: I.B. Tauris, 2011); Chikara Hashimoto, Egemen B. Bezci, “Do the Kurds have ‘no friends but the mountains’? Turkey’s Secret War against Communist, Soviets and Kurds”, *Middle Eastern Studies*, 52-4 (2016). s. 640-655 ; Jamil’

Gasanly, *Sovetskaja politika po rasshireniju juzhnykh granits: Stalin i azerbajdzhanskaja karta v bor'be za neft'(1939-1945)* (Moscow: ROSSPEN, 2017); Borhaneddin A. Yassin, *Tasavvur mu, gerçek mi? Mahabad Kürt Cumhuriyeti Büyük Güçlerin Politikasında Kürtler (1941-1947)*, (İstanbul: Avesta, 2014).

- 4 Hejarê Şamil, *Knyazê İbrahim ve Kürtler. Serhed, Kafkasya ve Diasporada yaşamın adı*

(İstanbul: Pêri Yayınları, 2007); Herman Taels, *De Koerden in de voormalige Sovjet-Unie* (Brussels: Enstituya Kurdî ya Brukselê, 1997); Daniel Müller, “The Kurds of Soviet Azerbaijan, 1920-91”, *Central Asian Survey*, Vol. 19, No. 1 (2000), s. 41-77.

- 5 N.F. Bugaj, T.M. Broev, R.M. Broev, *Sovetskie Kurdy. Vremja peremen* (Moscow: Kap’Tsentr Kurdskoj Kul’tury-Institut rossijskij istorii RAN, 1993) ; J.

- Otto Pohl, "Kurds in the USSR, 1917-1956", *Kurdish Studies*, Vol. 5, No. 2 (October 2017), s. 32-55; Pavel Poljan, *Ne po svoje volje... Istorija i geografija prinuditel'nykh migratsij v SSSR* (Moscow: O.G.I-Memorial, 2001).
- 6 Alfred J. Rieber, "How Persistent are Persistent Factors?", in Robert Legvold (ed.), *Russian Foreign Policy in the Twenty-First Century and the Shadow of the Past* (N.Y. : Columbia University Press, 2007), s. 205-278.
- 7 Terry Martin, *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939* (Ithaca-London: Cornell University Press, 2001), s. 314-315; Taline Ter-Minassian, *Colporteurs du Komintern. L'Union Soviétique et les minorités au Moyen-Orient* (Paris: Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1997).
- 8 Hamit Bozarslan, *La question kurde. Etats et minorités au Moyen-Orient*, Paris, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1997; Abbas Vali, "The Kurds and Their 'Others': Fragmented Identity and Fragmented Politics", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 18-2 (1998), s. 82-95; İsmail Beşikçi, *Devletlerarası sömürge Kürdistan* (Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 1991).
- 9 Mohammad 'Alî Kurdî, *Al-Akrâd fi jumhûriyât al-İttihâd al-Sûfîti al-sâbiq* (Beyrouth: al-Dâr al-'Arabîyâ lil-Mawsû'ât, 2015).
- 10 Fadil Rasoul, *Grossmachtpolitik und Freiheitskampf. Kurdistan und die Sowjetische Nahostpolitik* (Vienna: Junius, 1988).
- 11 Alexander Osipov, Steven Sverdlov, "Social dynamics and Leadership in Meskhetian Turk Communities", in Tom Trier, Andrei Khanzhin (eds.), *The Meskhetian Turks at a Crossroads. Integration, Repatriation or Resettlement?* (Berlin: LIT Verlag, 2007), s. 570.
- 12 Herbert P. Kitschelt, "Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies", *British Journal of Political Science*, Vol. 16, No. 1 (January 1986), s. 57-85.
- 13 Xaqan Balayev, *Azərbaycanın sosial-siyasi həyatında cənublu mühacirlərin iştirakı* (Baku: Elm və təhsil, 2018).
- 14 See L.A. Velichanskaja (ed.), *Nikos Zakhariadis. Zhizn' i politicheskaja dejatel'nost' (1923-1973)* (Saint-Petersburg: Nestor-Istorija, 2017).
- 15 Pavel Sudoplatov, *Spetsoperatsii. Lubjanka i Kreml'. 1930-1950 gody* (Moscow: OLMA-Press, 2003), s. 425.
- 16 Mortaza Zarbakht (ed.), *Az Kordestân-e 'Erâq tâ ansû-ye rûd-e Aras. Râhpeymâ-ye târikhi-e Mollâ Mostafâ Bârzânî bahâr 1326* (Tehran: Shirâze, 1377); Najafquli Pisyani, *Kanl Mahabad'dan Aras kıyılarına* (İstanbul: Avesta, 2001); Mas'ûd Al-Bârzânî (1997), *Al-Bârzânî wa al-harakâ al-taharruriyâ al-kürdiyâ*, V. 1 (Kurdistan: 1997).
- 17 V. Udilov, *Zapiski kontrrazvedchika* (Moscow: Jaguar, 1994), pp. 54-55; Efrasiyav Hevramî (ed.), *Di Arşivên Rûs de Mustafa Barzanî* (İstanbul: Avesta, 2002).
- 18 Barzani'nin Ermenistan'a yaptığı bir ziyaret onun, Lübnan İstihbarat Servisinin (Sûretê) raporunda Kürt ordusunun lideri olarak görülmesini sağlamıştır "Nishât al-Âkrâd fi al-Jazîrâ" [1953], Middle East Archive Centre, St. Antony's College, Oxford, Emir Farid Chehab Collection, GB165-0384, Box 2, File 12/2B.
- 19 A.S. Sumbat-Zade, *Vostokovedenie v sovetskom Azerbajdzhanе* (Baku: Izdatel'stvo AN Azerbajdzhanskoj SSR, 1964), s. 39.
- 20 Rahim Qazi'nin Biyografisi, 24 Şubat 1954, ARPIİSSA, f. 1, op. 89, d. 185, l. 25.
- 21 Cəmil Həsənlı, *Azərbaycanda Sovet liberalizmi. Hakimiyyət. Ziyahlar. Xalq (1959-1969)* (Baku: Qanun, 2018).
- 22 Hevpeyvîn (Zerî İnanç/Celîlê Celîl), in Zerî İnanç (ed.), *Di radyoya Êrvanê de dengê kurdî* (İstanbul: Weşanên Weqfa İsmail Beşikçi, 2016), s. 117-118.
- 23 Ermenistan Komünist Partisi MK Tutanakları, 17 Eylül 1954, HAA, f. 1, op. 34, d. 31, l. 30.
- 24 Kristin Roth-Ey, *Moscow Prime Time. How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War* (Ithaca-London: Cornell University Press, 2011), s. 131-175.
- 25 İsmail Beşikçi, *Doğu mitingleri'nin analizi, 1967* (İstanbul: Yurt Kitap-Yayın, 1992), s. 57.
- 26 Metin Yüksel, *Kurdoloji û Malbata Celilan* (İstanbul: Avesta, 2013).
- 27 Andreas Hilger (ed.), *Die Sowjetunion und die Dritte Welt. UdSSR, Staatssozialismus und Antikolonialismus im Kalten Krieg, 1945-1991* (Munich: R. Oldenbourg Verlag, 2009); Masha Kirasirova, "The 'East' as a Category of Bolshevik Ideology and Comintern Administration: The Arab Section of the Communist University of the Toilers of the East", *Kritika*, 18-1 (2017), s. 7-34.
- 28 Avshalom H. Rubin, "Abd al-Karim Qasim and the Kurds of Iraq. Centralization, Resistance and Revolt, 1958-1963", *Middle Eastern Studies*, 43-3 (Mayıs 2007), s. 353-382.
- 29 Ermenistan Dışişleri Bakanlığının EKP MK'ne Yazısı, 30 Aralık 1959, HAA, f. 1, op. 39, d. 91, l. 95.
- 30 Yabancı Ülkelerle İlişkiler Devlet Komitesinin EKP MK'sına göndermiş olduğu tezkere, 15 Kasım 1958, HAA, f. 1, op. 38, d. 52, ll. 99-100.
- 31 Abdurrahman Khajar'ın SSCB MK'sına yazısı, 3 Temmuz 1959, RGANI, f. 5, op. 50, d. 198, l. 115.
- 32 Joseph Sassoon, *Saddam Hussein's Ba'th Party. Inside an Authoritarian Regime* (Cambridge-N.Y.: Cambridge University Press, 2012), s. 22-24; Matthieu Rey, "L'armée en Irak de 1932 à 1968 : Entre arbitrage et contrôle du pouvoir", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 124 (Ekim-Aralık 2014), s. 33-45.
- 33 Edgar O'Ballance, *The Kurdish Revolt, 1961-1970* (London: Faber & Faber Ltd., 1973), s. 99-101.
- 34 Silvio van Rooy, "Kommunisten und Kurden nach dem Sieg der Baath-Partei im Irak", *Osteuropa*, 13-7/8 (July-August 1963), s. 506-507.
- 35 Nadja Filipova, *Bilgarskata diplomatsija v Egipet, Sirija i Irak viv vremeto na studenata vojna* (Sofia: Legal Advice-Dimitir Filipov, 2008), s. 160; Demokratik Almanya İçişleri Bakanlığının Dışişleri Bakanlığına yazısı, 20 Mayıs 1963, PA AA, MfAA, A189, ff. 7-8.
- 36 SSCB Dışişleri Bakanlığının Moskova'daki Türk Büyükelçiliğine notası, 9 Temmuz 1963, TNA, FO 371/170447, *Records of the Kurds*, 11, s. 375-378.
- 37 Tosinê Reşîd, "Şorişa îlonê û kurdên Yekitiya Sovyet" (Melbourne, 2006), in Tosinê Reşîd, *Em bi zimanê xwe Kurd in* (İstanbul: Weşanên Do, 2011), s. 121.
- 38 Kerem Anqosışahsi arşiv, mektuplar.
- 39 Philipp Casula, "The Soviet Afro-Asian Solidarity Committee and Soviet Perceptions of the Middle East during Late Socialism", *Cahiers du monde russe*, Vol. 59, No. 4 (2018), s. 499-520.
- 40 Krista A. Goff, "Why not love our language and our culture?" National rights and citizenship in Khrushchev's Soviet Union, *Nationalities Papers*, Vol. 43, No. 1 (2015), s. 27-44.
- 41 Harun Yılmaz, "The Rise of Red Kurdistan", *Iranian Studies*, Vol. 47, No. 5, 2014, s. 799-822; Daniel Müller, "Fata Morgana mit Folgen: das "Rote Kurdistan" in Sowjetaserbaischan", Wochenendseminar der Uni Hamburg, 17-19 November 2000.
- 42 Ezizê Zîyo Bedirxan, *Kızıl Kürdistan* (İstanbul: Pêri Yayınları, 2010), s. 60.
- 43 Maïke Lehmann, *Eine sowjetische Nation. Nationale Sozialismusinterpretationen in Armenien seit 1945* (Frankfurt-N.Y. : Campus Verlag, 2012).
- 44 Sovyet Kürt vatandaşlarının Azerbaycan Merkez Komitesine yazısı, Şubat 1963, ARSPIİSSA, f. 1, op. 50, d. 18, ll. 142-153.
- 45 Karim Ankosi'nin Brejnev, Kosigin ve Podgorni'ye yazısı, Eylül 1967, in Karim Ankosi (ed.), *Dokumenty o Kurdakh Juzhnogo Kavkaza, khramivshemsja v Natsional'nom Istoricheskom Arkhive Gruzii* (Tbilisi: -, 2010), s. 142-149.
- 46 Ofra Bengio, *The Kurds of Iraq. Building a State within a State* (London: Boulder, 2012), s. 39-40.
- 47 SSCB Dışişleri Bakanlığının Azerbaycan Dışişleri Bakanlığına Yazısı, 19 Ocak 972, ARDA, f. 28, op. 12, d. 69, ll. 40-40bis.
- 48 Demokratik Almanya (Weitz) büyükelçisinin raporu 13 Nisan 1972, PA AA, MfAA, M 3 51.
- 49 Roham Alvandi, Nixon, Kissinger, and the Shah. *The United States and Iran in the Cold War* (N.Y.: Oxford University Press, 2014).
- 50 Olivier Grojean, *La révolution kurde. Le PKK et la fabrique d'une utopie* (Paris: La Découverte, 2017); Ali Balci, *The PKK-Kurdistan Workers' Party's Regional Politics. During and After the Cold War* (Cham: Palgrave Macmillan, 2017).
- 51 Musa Gasymly, *Turtsija-SSSR. Ot perevorota do raspada, 1980-1991* (Moscow: İnsan Izdatel'stvo, 2010), s. 175.
- 52 Ismet Chériff Vanly, "The Kurds in the Soviet Union", in Philip G. Kreyenbroek, Stefan Sperl (eds.), *The Kurds. A Contemporary Overview* (London-N.Y.: Routledge, 2005/1992), s. 167.
- 53 Nodar Mosaki, "O vystuplenii Sh.Kh. Mgoi po kurdskoj probleme v Sirii v 1987 godu", *Vostochnyj Arkhiv*, No. 2 (34), 2016, s. 89-95.
- 54 Martin van Bruinessen, "The Impact of the Dissolution of the Soviet Union on the Kurds", Paper presented at the International Conference on Islam and Ethnicity in Central Asia, Saint Petersburg, 14-18 October 1995.
- 55 N.F. Bugaj, T.M. Broev, R.M. Broev, *Sovetskie Kurdy. Vremja peremen* (Moscow: Kap' Tsentru Kurdskoj Kul'tury-Institut rossijskij istorii RAN, 1993).